

Ddr. Igor Grdina

Zaliv, mesto in pisatelj¹

II.

Trst je za Slovence mesto v zalivu po Borisu Pahorju. Poprej je bil znan kot trgovska – tako grosistična kot »štacunarska« – Meka. Bržčas se je Levstikov Martin Krpan z Vrha od Svete Trojice tam enako uspešno zalagal z magnezijevim sulfatom (po domače: angleško soljo) kakor poznejši podaniki maršala Tita z vsem, kar so iz svoje kapitalistične prihodnosti hoteli imeti že v komunistični sedanjosti. Nekaj časa je Trst – po dveh Ivanih, Tavčarju in Cankarju – veljal tudi za slovenska pljuča.

V živopisni pristaniški depandansi Dunaja ob severnem Jadranu je vsakdanjost neposredno pred prvo svetovno vojno vsaj za eno generacijo prehitela tisto v njegovem zaledju. Nemara Trst zaradi razvojne nesinhroniziranosti z okolico v zavesti širšega prostora ni postal mesto pod kraško planoto, ki je s tolikšnim nelagodjem navdajala večino njegovih romanskih prebivalcev, da so si jo drznili vzeti na zanje le vizualno. Zgolj skrajna stiska jih je tu in tam pognala globlje v notranjost. Tako sta v Celju del mladosti preživela pisatelj Ettore Schmitz (ko še ni bil Italo Svevo) in skladatelj Ferruccio Busoni, katerih biografiji sta sicer neločljivo povezani s trgovskim emporijem habsburške monarhije. Družina prvega se je v fejaško mestece ob Savinji zatekla zaradi strahu pred kolero leta 1873 – in potem še 1876 –, starša drugega pa sta bila tako siromašna, da sta morala zase in za genialnega sina med majem in novembrom 1879 poiskati začasno zatočišče pri glasbi naklonjenim dobrotnikih na štajerskem jugu. Šele Scipio Slataper in Fabio Cusin sta Italijane v Trstu opozorila na možnost intelektualnega zaznavanja stvarnosti nad njim. Značilno pa je slednji – sicer najvplivnejši in zato tudi najbolj osovraženi *antizgodovinar* Apeninskega polotoka – v svoji tematizaciji nad Krasom in Zalivom vršočih raznovrstnih burij poudarjal, da teži k osvoboditvi od sanjarij in kolektivne psevdozavesti, ki se trudi slikati stvarnost v skladu s potrebami umirjajočega ravnovesja.

Boris Pahor in Trst sta v zavesti mnogih sinonima. Nekako tako – ali pa še bolj – kot Ivan Cankar in delavski Dunaj ter Drago Jančar in Maribor. Ali Lojze Kovačič in Basel. Ljubljana je na tak način povezana z Miro Mihelič ter v svojem komunističnem obdobju še z Jožetom Javorškom. Toda na popolno zlitost mesta in vodnika, ki bralca kot Vergilij – oziroma v Raju Beatrice – Danteja popelje skozi labirinte njegove peklensko-nebeške *Komedije*, je mogoče govoriti le v Pahorjevem primeru. V opusu osrednjega Tržačana slovenske literature *genius loci* ni niti najmanjše sledi zastrtosti s sencami samozaukazane države ali skonstruirane poze, temveč je svojevrstna eksistencialna specialka. Zemeljska in zvezdna

¹ Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega projekta *Književna republika Borisa Pahorja* (J6-4619), ki ga financira ARRS (vodja: dr. Urška Perenič).



Pristanišče in Mol San Carlo leta 1909; vir: Wikipedija

karta, za katero se bralcu zdi, da bi bil brez nje izgubljen – četudi bi se oborožil z vsemi navigacijskimi aparati literarne teorije in kriticizma.

V epohi planetarne provincialnosti, ki je anestetski sad od dobe prvih imperijev razcvetajočih se nadvladovalnih konceptov globalizma, je pahorjanski amalgam človeka ter njegovega stvarnega in duhovnega domovanja redek. Je pa poživljajoč: ne opozarja samo na nekdanjost, ko so vse običajnosti in čudesa sveta imela svojo edinstveno barvo, vonj in okus, temveč se v prvi vrsti razkriva kot možnost sedanjosti, ki – utrujena od evokacij in imitacij ter njihovih ponovitev in variacij – išče neposrednost, avtentičnost in identitetno nepotvorjenost. Tako v prostoru kakor v času. Stika za rožo, ne za njenim imenom. Tako ali tako je dovolj skrivnosti zašifriranih tudi v samem cvetu: hieroglifi niso samo v pripovedih, ki ga ohranjajo v spominu tudi potem, ko oveni.

Alojz Rebula je nekoč ugotavljal, da imajo slovenski literarni ustvarjalci težave z mestom: v emocionalni in intelektualni spomin sočasnega in prihodnje rojenega bralstva trajno vgravirane strani njihovih opusov najbolj prepričljivo utripajo v ritmu praelementov. Avtorji, ki v planetarno književno republiko umeščajo prostor med panonsko in beneško ravnico, se počutijo na svojem, ko morejo izraziti moč narave. Mesto kot prostor civilizacije, v katerem se poraja večina konvencionalnih laži kulturnega človeštva, občutijo kot grožnjo. Ali vsaj kot sumljivost. Slej ko prej ga doživijo kot repliko Babilonskega stolpa.

Rebulova misel – kot praktično vse generalizacije – meri na idealni tip določenega pojava oziroma značilnosti; ne uresničuje se pri vsakem mikroskopskem pogledu, pri večini teleskopskih pa. In vsako videnje je tema v nizu variacij. Značilno je Cankar glasnik dunajsko kletno-pritličnih etaž predvsem v duhovnem prostoru, ki mu mejnike postavlja razprostranjenost nemškega jezika. V slovenskem mikrokozmosu pa je bohemski pisateljski proletarec znan kot graditelj tekstnega spomenika materi. Ženski, ki prenese več kot mitični Atlas in vsi ničejanski nadljudje – od prvega do zadnjega moški – skupaj. Zaznamujoči tek za vozom romana *Na klancu*, ki je usodo matere vnesel med arhetipe slovenske literarne klasike, se nikoli ne konča: ni večno vračanje istega, temveč zgostitev življenjske izkušnje v najpomembnejši trenutek. In ta prav nič po naključju ni umeščen v »seno košatih bukev«, na kamenja, luž in blata prepoln kolovoz ... Pa *visoški gospod!* Čeprav je bil Tavčar kot navidezno stoddotni Anticankar

»poštirkan buržoa« in je smrt dojemal kot vrhunec življenja – torej nič drugače od promotorjev velikomestnega franciscejskožefinskega *Jugendstila* –, je svojo umetnost prignal do vrhunca s *Cvetjem v jeseni*. Njegova najznamenitejša povest ne skriva odpora do mesta, kjer so ljudje v smeri sobivanja zmožni kvečjemu vljudnosti in izogibanja prepiru. In še eno nezgrešljivo znamenje: v Ljubljani umrli Tavčar – mali kralj slovenskega liberalizma – je hotel biti pokopan kot Visočan. Na deželi se lahko celo tragični prelomi in epohalni konci preobrazijo v tihe elegije.

Pahor pa s svojim Trstom nima težav. Ko se po razsulu italijanske kraljevine poleti 1943 odloča o tem, kje se bo upiral absolutnemu zlu, izbere rodno mesto. Kar ga v Trstu muči, ni pozitivnemu totalu zavezani *jaz*, ki se še temeljiteje kakor Kocbekov, Kovačičev, Javorškov, Jüngerjev, Hartlaubov, Kertészov, Gombrowiczev ali Herlingov razkriva v avtorskem dejanju in hkrati kot bistvena tema v njem porojenih tekstov, temveč *drugi*. Tisti, ki so 13. julija 1920 upepelili tržaški Narodni dom. In oni, ki so pisatelja pozimi 1944 spravili v hitlerjansko koncentracijsko taborišče. Ter nazadnje še samopašneži, ki so toliko in toliko let pozneje ne samo živeli, temveč tudi tovariševali in gospodovali na račun brezsrmanne izrabe njegovega angažmaja v dneh brezprimerno množičnih smrti posameznikov. Pahor enako dobro kot Sartre ve, da so pekel *drugi*, vendar se temu spoznanju, ki so ga porodile vsiljenosti časa in ne filozofsko »poniranje« med snope vektorjev eksistence, tudi zoperstavi. Predvsem z ljubeznijo, ki surovo bivanje preobraža v življenje – ali vsaj v njegovo možnost. Zato tudi ni čudno, da mu je bil med eksistencialisti, katerih veliko vplivajnsko poldne je sovpadlo s Pahorjevo uveljavitvijo, bližji Camus s koncepcijo upornega človeka. Tržaškemu pisatelju, čigar tenkočutno oko je znalo stvarnost olupiti vseh navideznosti, a je bilo hkrati sposobno v njej odkriti tudi perspektivnost vztrajanja – njegov opus, ki je orjaški spopad s pozabo, je v isti sapi pričevajnsko opozorilo in utiranje poti, katere zaris je svojevrstna Apelova črta –, ni bilo mogoče naročiti, kar so akcionistični pariški študentje februarja 1969 malone ukazali eksistencialističnemu specialistu splošne prakse: »Bodi jasen, bodi kratek!« Kar se je namenil izreči, je bilo kljub trpkosti zmerom vredno slišati. Brez rezov in prirejanih podnapisov.

Pahor se je z neravnodušnostjo, ki ni bila le zavrnitev klinične sterilnosti, temveč predvsem pristna življenjska zavzetost, izognil tudi terapevtskemu nihilizmu. Privlačna sila te plitvine, na kateri je v 19. stoletju naselila intelektualno prodorna, vendar dejavnostno često letargična podonavsko-jadranska Evropa, je mnoge literarne ustvarjalce preobrazila v ekstenzivne opisovalce. Značilno se je tudi lepo število tržaških vitezov peresa zapisalo diagnostiki in patologiji. Pahorja pa to nikoli ni zadovoljevalo. Pisatelja si ni predstavljal kot registratorja. Njegov duhovni rentgen ni hotel beležiti zgolj obstoječega stanja.

Vse pogosteje se sliši, da so Borisa Pahorja Slovincem odkrili Francozi. A pariška izdaja *Nekropole*, ki je luč sveta ugledala leta 1990, je bila ključnega pomena le za njegov prodor pod reflektorje planetarne literarne scene; z bralci, ki so lahko segli po izvirniku, pa je pisatelj tedaj že imel stkane trdne vezi. Tudi eden Pahorjevih najuglednejših korespondentov – bodoči nobelovec Peter Handke – je vedel zanj precej prej, saj je iz salzburškega Mönchsberga na Kontovelsko reber



Razglednica Trsta iz Pahorjevega rojstnega leta, 1913; vir: Wikipedija

pri Trstu poslal pismo januarja 1985. Da je bilo slovensko, lahko začudi človeka, ki nič ne razume ne o njegovem avtorju ne o naslovniku.

Pahorja so že dolgo pred pariškim odkritjem prebirali tako njegovi lepovidski občudovalci kot mrkogledi zalezovalci – na čelu katerih je bil takrat, ko se mu je zaradi intervjuja z Edvardom Kocbekom onemogočil vstop v kraljestvo slepil samoupravnega

totalitarizma, najglasnejši šef kakšne tajne policije (v planetarnem merilu). Prvi so si, medsebojno povezani v zaupniške krožke, posojali že zdavnaj razprodane izdaje njegovih knjig, drugi pa so jih poskušali ustrahovati, osamiti, kaznovati in onemogočiti. Pahor je bil pomemben tudi tedaj, ko je bilo narejeno vse, da bi se v slovenski javnosti ne pojavljal, tihotapljenje njegovega *Zaliva* čez jugoslovanske mejnike pa je vse do konca ohranjalo vsaj lahen priokus po britanskem komedijsko-trilrskem filmskem amalgamu *Sleeping Car to Trieste*.

Prostor med vzhodnoalpskimi vršaci in Jadranom se je – kot eden redkih na tleh stare celine – soočil s fašističnim, nacionalsocialističnim in komunističnim gospostvom. Pahor se je dejavno zoperstavil vsem trem. Pri tem pa treh velikih uničevalnih gosenic 20. stoletja ni enačil: vsaka od njih je vklepala prostost, davila resnicoljubnost in »eliminirala« ljudi, ki si jih je izbrala za sovražnike, na svoj način. In zaradi različnih razlogov. Fašizem je pisatelju poskušal preprečiti, da bi bil, za kar se je rodil in v kar se je kot uporni človek pod njegovim pritiskom izoblikoval. Nacionalni socializem se ga je trudil ugonobiti, a ker ga je pred tem želel izmozgati do zadnjega atoma moči, so se zanj kot bitje, ki se vedno ravna v skladu z lastno edinstvenostjo in se ne vdaja brezizjemnostni logiki stroja, odškrnila vrata v prihodnost. Komunizem, o katerem je odkritelj pogojnega refleksa Ivan Petrovič Pavlov decembra 1934 zapisal, da mu po svetu ni uspelo razsejati revolucije, temveč zgolj fašizem, pa je pisatelju hotel preprečiti samostojno poseganje v stvarnost – vendar je tudi v tem primeru dosegel nekaj drugega od načrtovanega. V podtalje odrivane besede vedno odmevajo globlje kakor tiste, ki se brez ovir širijo čez plan vsakdanjosti.

Pahorjeva publika in književna republika, ki so ju razpenjeni valovi in siloviti vrtinci 20. stoletja ne samo utrdili, temveč tudi razširili ter povezali s prebivalci Kocbekove galaksije in popotniki na Rebulovi cesti, na paradoksalen način pa tudi s prostodušneži na Javorškovem kolovozu, sta zaradi gravitacije opusa v njunem konstitutivnem jedru dialoški. Še več: sta mnogo(na)govorni. In vseskozi emancipacijski. Zato tudi ni presenetljivo, da je italijanski Trst, ki ga poosebljata Pahorjeva korespondenta Claudio Magris in Manlio Cecovini, v mnogočem prav z ustvarjalcem *Nekropole* odkril in vzel na znanje poprej v neštetih burjah med Krasom in Zalivom izbrisovanega in zanikovanega slovenskega.

Se nadaljuje ...